

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕПОРТАЖІВ БОРИСА АНТОНЕНКА-ДАВИДОВИЧА

Проаналізовано чинники, що розкривають жанрові і мовностильові особливості літературних репортажів видатного українського письменника і журналіста Бориса Антоненка-Давидовича.

Ключові слова: літературний репортаж, оповідач, засоби комунікативного вираження, композиційна структура, авторська позиція.

Проанализированы факторы, раскрывающие жанровые, лингвистические и стилиевые особенности литературных репортажей выдающегося украинского писателя и журналиста Бориса Антоненко-Давидовича.

Ключевые слова: литературный репортаж, рассказчик, средства коммуникативного выражения, композиционная структура, авторская позиция.

The article analyzes the factors that reveal the genre, linguistic and stylistic features of literary reportage prominent Ukrainian writer and journalist Boris Antonenko-Davidovich.

Key words: literary reportage, the narrator, communicative means of expression, compositional structure, the author's position.

Актуальність і значущість теми. Багатогранна постать Бориса Антоненка-Давидовича — благодатний матеріал для досліджень його письменницької, мовознавчої та журналістсько-публіцистичної творчості. Адже тематика, манера оповіді, стилістика майстра містять як класичні, так і своєрідні особливості комунікативного вираження. Проте якщо перші два з названих складників його таланту більш чи менш достатньо розкрито в наукових статтях, то щодо другого залишаються незаповнені ніші. Це пояснюється тим, що журналістська творчість не була основною для письменника, до того ж, мислиться багатьма в діахронічному часі. Так, приміром, в одній із наукових розвідок збірку репортажів Б. Антоненка-Давидовича «Землею українською» розглянуто як фактографічне джерело для вивчення специфіки культурологічної комунікації в Україні у 20-х роках ХХ століття [5].

Науковцями свого часу було звернено увагу й на мовну особистість Б. Антоненка-Давидовича в українознавчому вимірі [7], й на сучасну рецепцію творчості письменника [11], опубліковано й дискусійний погляд на співвідношення художності й документальності у «табірній прозі» Б. Антоненка-Давидовича [6], що є частково дотичним до нашої теми.

Ми ж поставили за мету дослідити особливості авторського розкриття теми на межі жанру й стилю, які демонструють явище мовно-літературної дифузії. Оскільки письменник створював переважно літературні репортажі, то ця дифузія в них розкривається

якнайхарактерніше. Постановку проблеми саме в такому дискурсі ще не розглядали науковці. Наше дослідження матиме практичне значення, оскільки його можуть використати ті автори, хто лише опановує жанр репортажу й нарису.

У статті ми не дотримуватимемося строго хронологічного принципу розгляду репортажів письменника. Радше порівняльного, щоб чіткіше окреслити проблему.

Маючи спостережливе око публіциста й густо використовуючи багатство й різноманітність мовного інструментарію, Б. Антоненко-Давидович створив своєрідні зразки мистецького репортажу, які чомусь украй рідко вводять ув обіг журналістикознавці, котрі досліджують цей вид інформаційних жанрів. Нам видається, що в підручниках і посібниках має знайтися місце для посилань на емоційні, енергійні оповіді письменника у жанрі літературного репортажу, які не зазнали впливу фактору часу і сприймаються актуальними й нині. Розгляньмо жанрові й стильові засоби, за рахунок яких автор забезпечує розкриття актуальності теми.

Жанрові:

1) суспільна значущість теми, що є наскрізною у збірці.

Тема національного відродження, що була гостро актуальною у 20-30-х роках ХХ століття, у творчості Б. Антоненка-Давидовича постає об'ємною завдяки тому, що автор використовує різні жанрово-стильові форми: оповідання, повісті, нариси й літературні репортажі. І саме з виходом у світ збірки репортажів «Землею українською» (1930) на письменника обрушилися політичні звинувачення й переслідування, закиди щодо ідейної шкідливості його творів. Лише тому, що в них зримо матеріалізувалися образи та символи України: Тарас Шевченко, Дніпро, Галілея (Галичина), Збруч, уманська Софіївка, Донбас, який поступово українізується, тощо. І що сама назва книжки свідчить про буцімто «національну обмеженість», яку, зокрема, закидав авторові ортодоксальний критик Б. Коваленко. Насправді ж ліро-епічну, експресивну розповідь точно відбито в інверсійній назві збірки. Кожен із 12-ти репортажів — неповторний у формі вираження, оскільки майстер не визнавав літературно-публіцистичних канонів, що обмежують певними рамками рух думки й почуття. Тому його репортажі не інформаційно-оперативні, а публіцистичні, які читач сприймає на межі журналістики і художньої літератури. Тобто Б. Антоненко Давидович балансує на грані жанрів, пишучи про події не так зовнішні (хоч там наявні, окрім мандрів, суспільне життя й літературна дійсність), як внутрішні, що кореспондуються з непрямим (ненав'язливим) оцінюванням відображеної події. Такі тексти можна назвати, користуючися влучним терміном С.М.Гуревича, «художніми документами» [4, с.218], які спонукають читача разом із репортером радіти, захоплюватися, обурюватися, тобто співпереживати.

Про актуальність і суспільну значущість теми свідчать також висновки автора, у яких він наголошує на важливому сегменті суспільного буття. Так, приміром, коли поїзд рушив з Умані, наратор подумав: «2000 душ, які прийшли слухати українських письменників, це надто промовиста цифра, щоб не сумніватися, що справді і в нас уже в культурній українській царині двічі два виносить чотири» [1, с. 647].

За тематичною ознакою репортажі поділяють на соціальні, політичні, культурологічні та спортивні [8]. Щодо збірки «Землею українською», то в ній одна значуща тема акумулює в собі ознаки одразу трьох вищезгаданих видів репортажу: соціального, політичного й культурологічного. Тому можемо вести мову про структурну багатовекторність (універсальність) бачення й відтворення подій та вражень у репортажах Б. Антоненка-Давидовича, який демонструє активну роль особистості оповідача, що спонукає реципієнта до самостійної роботи уяви.

2) наочність

Оскільки книжка народилася в результаті подорожей автора Україною, то це передусім деталі, пов'язані з елементами національного побуту, пейзажу, ментальності, історії, культури, позитивних і негативних вражень від побаченого й почутого. Ці деталі й забезпечують «ефект присутності», що є родовою ознакою репортажного викладу. Наприклад, у репортажі «Там, де тіні забутих днів» автор звертає увагу читача на такі характерні подробиці: «суворі кам'яні обриси ранкової Хортиці», «закурене, брудне Запоріжжя», «спокійний, флегматичний Дніпро», степ, який видно з пароплава, «помчав за обрій...тільки могили залишилися на його сліду». Останній образ особливо зримий, оскільки письменникові вдалося розгадати історичні й сьогоденні таємниці степу, пов'язані з козацькою славою й українськими піснями. А, приміром, опис зустрічі із 95-річним дідом Забутним, котрий уособлює «третє коліно від запорожців», автор починає так: «Я нахиляю голову, щоб не зачепитись за одвірок і заходжу до хати». Ця деталь засвідчує бідність Забутного, яку підкреслює через кілька рядків дідова онучка: побачивши, що гість прийшов у хату з порожніми руками, сердито каже: «Так ви б узяли та й принесли б дідові на пінжак та штани! Ви ж у городі получаете за ті пісні...» [1, с. 612].

З репортажу «Пороги», присвяченого Дніпровим водам, читач дізнається чимало пізнавального про цю природну святиню, зокрема: «І йому дарма, що невдовзі вже бетонні мури візьмуть його старечі груди у шори і крицеві турбіни заграють на його бандурі іншої пісні. Він пережив Потьомкіна, Катерину, він голубив змучене тіло кріпака і поховав на чорному дні останнього пана. Старий, кремезний — він пережив тут Польщу й Росію, але не пережив України». [1, с. 617]. Автор наголошує, що відгомін історії — своєрідний підмурівок ни-

нішнього й майбутнього дня, і це влучно потверджують останні три слова в цитованому фрагменті.

3) авторська суспільна позиція

Намагаючись усебічно розкрити проблему меншовартості українського суспільства, репортер відповідно добирає і систематизує факти. Зокрема, використовуючи математичну аксіому: $2 \times 2 = 4$: «Можна все своє життя прожити в одному з українських міст і не знати української мови, можна в київському трамваї звернутись українською мовою до кондуктора, й він не зрозуміє або удаватиме, що не зрозумів вас, може статись, що український письменник, виступивши перед провінційною аудиторією, натрапить на 90 відсотків слухачів, що зроду нічого не читали його творів... Хоча за аксіомою мало б бути так: найкраще й «найприродніше» можна вивчити українську мову в українському місті, на київських вулицях...Адже $2 \times 2 = 4$? А втім, в наших українських умовах це треба ще довести. У нас це — це теорема» [1, с. 637].

Також авторська суспільна позиція чітко виражена в деяких вставних абзацах, не пов'язаних із послідовністю викладу подій. Наприклад, спостерігаючи за головою окривконкому тов. Зінченком, який, як характерник, зачарував усіх літераторів, котрі приїхали на виступи на Коростенщину, автор убачає в ньому новий тип українця, що працює не «по-хахляцькому», озираючись на велику Росію, а конкретно будує нову Україну. І тут в оповідача асоціативно виникають роздуми про Росію Петровської доби, у якій він убачає витoki ненависного тоталітаризму й обстоює національне самовизначення українців. А в «Не зовсім бадьорому резюме», яким завершується репортаж «На шляху до легкої слави», автор іронічно підсумовує: «...Як подумати, що воно вийшло б, коли б хоч трохи вдалося обрахувати всю ту енергію, весь той запал і пристрасть, витрачені на «початкуючі» вірші й оповідання!.. Сараною суне політературений народ посполитий на редакцію...» [1, с. 705].

4) композиційна структура

Композиція у репортажах письменника рухома (опис + оповідь + роздум). Їх цілісність забезпечується завдяки а) образно-понятійному характеру інформації; б) високому рівню суб'єктивованості оповіді; в) ефективному способу втілення образу автора. Люди, населені пункти і пейзажі, роздуми й висновки чергуються, набуваючи яскравого кінематографічного ефекту, що створює узагальнений образ шляху України до джерел.

Композиційна єдність у творі визначається також своєрідністю часового континууму, а саме багатовимірним розгортанням подій у часі й просторі. Впадає в око характерне поєднання сьогочасних деталей з епізодами історії.

Абзац не дорівнює синтаксичному цілому, бо переважає над ним. У композиції вирізняються заставка, репортажний опис, опо-

відь, публіцистичний відступ, елементи діалогу, закінчення. Усе це забезпечує системність комунікативної стратегії автора.

Мовностильові:

1) виражальна самотність

«Ефекту присутності» не можна досягти без виражальної самотності автора, головні принципи якої Б. Антоненко-Давидович задекларував у статті «Щоб яскраво й точно», опублікованій у «Літературній Україні» [2].

Переконливості описів досягнуто завдяки точно вжитим художнім образам: насамперед влучним епітетам, метафорам, порівнянням, метоніміям тощо. Причому, як ми помічаємо, що більше таких тропів уводить ув оповідь автор, то життєвіше, документальніше вона вибудовується. Художня образність привертає увагу реципієнта уже із самих назв творів: «Там, де тіні забутих днів», «Де когут піє на три держави», «Труханівська Венеція», «Земля горить» та ін.

Документально точним і образно-виражальним водночас є опис річки Збруч, який, до того ж, слугує авторові правдивою історичною деталлю: «Вузюсінька, замерзла тепер річка Збруч — чорна ріка українського народу», бо вона «протягом століть могла межувати по живому нашу землю» [1, с. 664]. Оригінально подає автор своє сприйняття художнього твору, який «як змагання на спартакіаді, пружинить мої інтелектуальні м'язи, пориває мене до герцю, щоб потім щиро потиснути руку своєму подоланому чи переможцеві «супротивникові» [1, с. 654]. Тут в одному реченні письменник поєднав визначення конкретного поняття, що є одним із предметів розгляду у літературному репортажі «Рейки на драговині», із вираженням власного ставлення до нього.

2) інтимність діалогу з читачем

досягається за рахунок поєднання експресивних синтаксичних побудов, що розкривають авторське ставлення до дійсності, яке він прагне донести до читача. Ось приклад. У творі «Де когут піє на три держави» автор вдається до анафори, щоби посилити тему українського відродження: «Я люблю нашу історію. Я люблю її буйну, далеку неповторну романтику, яку жодні тенденції істориків не могли вкласти в прокрустове ложе Польщі й Росії. Я люблю історію, бо вона вмерла і живе...Я люблю історію: вона вчить багато чого. Я знаю, що часто я зловживаю цією любов'ю в своїх літературних вправах, і, може, передаю куті меду, але я не годен позбутись її» [1, с. 624].

3) асоціативність мислення

Нерідко в оповіді репортера згадуються певні історичні епізоди, літературні факти, інші документальні джерела, що надає їй більшої достовірності й привабливості. Наприклад:

«— Товариші! Зараз почнеться літвечір приїхавших із Києва українських письменників. Дозвольте від імені зібравшогося студентства Агротехнікуму вітати завітавших до нас товаришів письменників...

Оплески б'ються під стелею зали. Такі оплески навряд чи чув Маяковський або там Пантелеймон Романов в Києві. Це добре, але доведіть тут, що $2 \times 2 = 4$, доведіть, що студент (український) повинен уміти правильно говорити своєю мовою! Доведіть»

[1, с. 642].

4) мовні особливості

У текстах репортажів превалюють особові й присвійні займенники, дієслова 1 особи однини. Бажаного комунікативного ефекту автор досягає з допомогою добору оцінної лексики, розмовних слів, авторських епітетів, своєрідних метафор. До прикладу: «Вона (молодість. — О.Л.) промчала баскими кіньми через яблуневі метелиці й першими заморозками вже взялися ваші скроні» [1, 670]. Подекуди він дивує читача неологізмами (зокрема: вивласнив, політературний народ, заспівав балалаєчно). Самобутні його тропи допомагають читачеві стати внутрішнім співрозмовником автора. Головне в його мовному арсеналі — майстерне поєднання документальності з образністю. У синтаксисі переважає динамізм, який передано з допомогою номінативних речень (дієслівні присудки у формі теперішнього часу). У морфології домінує дієслово.

Ще одна особливість (надзавдання) репортажних текстів саме цього письменника: прагнення своєю мовою, образними засобами утвердити чистоту й самобутність сучасної української літературної мови, яка постійно розвивається і збагачується, й спонукати співвітчизників до саморозвитку.

Висновки

1. Особливості репортажів, які склали збірки «Землею українською» (1930) і «Збруч» (1959), виявляються уже в жанровому їх визначенні автором: літературні репортажі, тобто пов'язані з літературними мандрівками. Ще їх можна означити як репортажі-замальовки, що свідчить про взаємодію двох типів жанрів: інформаційних і публіцистичних. Ці твори написано на межі документальності й художності, тому в них посилено суспільну роль автора / наратора. Нині такої форми публікації (хоча дедалі рідше, ніж ще 20-25 років тому) можна зустріти на сторінках літературно-мистецьких газет і журналів, зокрема «Літературної України».

2. Опубліковані понад 80 років тому, вони не втратили актуальності, оскільки історико-патріотична тема, майстерно втілена в біографічному авторстві журналіста й письменника як особистості, не підвладна часові.

3. Літературні репортажі Б. Антоненка-Давидовича об'єднує одна наскрізна гостра тема — національне відродження в Україні, зокрема рідної мови. Автор постійно, але не нав'язливо наголошує на потребі не лише любити, а й знати й розвивати її.

Характерною рисою є те, що одна значуща тема акумулює в собі ознаки одразу трьох видів репортажу: соціального, політичного й культурологічного.

4. Зримі деталі, подробиці у репортажах Б. Антоненка-Давидовича не лише засвідчують авторську «присутність», а й посилюють ефект впливу тексту на комуніката.

5. Композиційну структуру творів побудовано з розрахунку на кінематографічний ефект сприйняття оповіді. Однією з композиційних особливостей репортажів письменника є характерне цілісне подання сьогочасних деталей з епізодами історії.

6. Принцип точності й яскравості — головний у авторській системі комунікативного вираження змісту. Самобутні його тропи (зокрема й неологізми) розширюють і поглиблюють спілкування автора з читачем.

7. Репортажі письменника вирізняються також асоціативністю його мислення, значним рівнем інтимності діалогу з читачем.

8. Виходячи з вищесказаного, вважаємо за доцільне ввести в обіг журналістикознавців, котрі досліджують цей вид інформаційних жанрів, поняття літературного репортажу, яке нині трохи занепало, щоби збагатити вітчизняну журналістську культуру.

Список літератури

1. Антоненко-Давидович Б. Твори : у 2 т. / Б.Антоненко-Давидович . — К. : Дніпро, 1991. — Т.1 : Оповідання ; Повісті ; Літературний репортаж / Упоряд. : Я.Тимошенко, Б. Тимошенко.-С.598 — 744.
2. Антоненко-Давидович Б. Щоб яскраво й точно / Борис Антоненко-Давидович // Літературна Україна. — 1965. — 12 лютого. — С. 2.
3. Бойко Л. З когорти одержимих : Життя і творчість Бориса Антоненка-Давидовича в літературному процесі ХХ ст./ Л.Бойко. — К. : КМ Академія, 2003. — 584 с.
4. Гуревич С.М. Газета : вчора, сьогодні, завтра. Учеб. пособие / С. М. Гуревич. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 288 с.
5. Жигун С.В. Збірка «Землею українською» Б. Антоненка-Давидовича як джерело до вивчення специфіки комунікації 20-х років ХХ ст. / С.В.Жигун // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Літературознавство». — 2010. - № 21. — С.113-117.
6. Заярна І. Антоненко-Давидович — майстер художньо-документальної прози / І. Заярна // Слово і Час. — 1995. — № 8. — С. 47-50.
7. Касян Л. Мовна особистість Бориса Антоненка-Давидовича в українознавчому вимірі / Людмила Касян // Українознавство. — 2007. — № 2. — С.196-200.
8. Максим'як О.С. Класифікація репортажів за тематичними ознаками / О. С.Максим'як // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Літературознавство». — 2010. - № 21. — С. 143-151.
9. Ким М. Н. Репортаж: технологія жанра. — С.Пб.: Изд-во Михайлова В.А., 2005. — 224 с.
10. Хамедова О. А. Проблема біографічного автора у творчості Б.Антоненка-Давидовича / О.А. Хамедова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. — Донецьк, 2007. — Т. 17. — С. 61-71.

11. Хамедова О. А. Б.Антоненко-Давидович: доля, творчість, критична ре-
цепція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. філол. наук :
спец. 10.01.01 — українська література / Хамедова Ольга Антонівна ;
Харківськ. нац.ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2008. — 25 с. — Бі-
бліогр. : С.21-22.

Надійшла до редколегії 20.12. 2012 р.